

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Николай Вуков, ИЕФЕМ-БАН

за дисертацията на Мария Валентинова Маринова „Социалистическите граждански обреди – между идеологията и традицията (по материали от семейната обредност)“, Катедра по българска литература, Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по специалност Фолклористика – Културна антропология

Дисертационният труд на Мария Маринова е посветен на тема, която макар и да е засягана епизодично в различни етноложки изследвания преди и след 1989 г., е сравнително слабо проучена. Въвеждането и утвърждаването на социалистическата гражданска семейна обредност, нейната специфика и функции в плана на провежданата от комунистическия режим атеистична политика, и нейната рецепция в българското общество отдавна очакват задълбочен и системен изследователски прочит. Дисертацията на Мария Маринова удовлетворява това очакване и запълва наличната към момента празнота в научната литература. Въз основа на богат емпиричен материал, отвеждащ към различни десетилетия от периода на комунистическо управление, трудът представя в детайли появата и развитието на гражданските ритуали в България, изместването на църквата от тях и провеждането на политика на цялостна трансформация на индивидите и обществото посредством промените в обредите от жизнения цикъл. Трудът е новаторски по своя характер и разкрива в дълбочина настъпилите след 1944 г. изменения в основните ритуали на преход – кръщение, сватба и погребение.

Целите и задачите на труда са ясно и точно формулирани, а анализът е опрян на съвкупност от различни методи, включващи сравнително изследване на публикувани и архивни материали, теренно проучване и анализ на теренни записи и етнографски описания. Структурата на дисертацията включва увод, три глави и заключение. В първата глава „Традиционната и социалистическата семейна обредност през погледа на изследователите“ е направен преглед на основните изследвания върху българската

традиционна семейна обредност и е очертана своеобразната изследователска ниша, свързана с проучването на гражданските ритуали през втората половина на XX век. В главата е демонстрирано отлично познаване на съществуващата литература за различните семейни обреди, регионални особености, промяната им през времето, както и на новите подстъпи за аналитично осмисляне на комунистическия период в изследователските разработки след 1989 г. Специално внимание е отделено на теоретични постановки в българската и съветската научна литература за същността и появата на обредите и ритуалите и за тяхната връзка с религиозните вярвания в традиционните общества. Въпреки отсъствието на публикации от западни автори за промените в ритуалната система и за всекидневния живот през периода на социализма в Източна Европа (напр. Кр. Лейн, Ш. Фицпатрик и др.), по отношение на етнологичните изследвания в България и Съветския съюз прегледът на литературата може да претендира за изчерпателност. Нещо повече, представянето на разнообразните публикации, посветени на традиционната обредност, е подчинена на добре премислена авторска логика и служат за отправна точка за редица тези, които са обект на проверка и верификация в останалите части на текста.

Втората глава разглежда в детайли постепенното въвеждане и установяване на гражданските ритуали в България. Направен е преглед на законодателството за гражданската регистрация в България от края на XIX век, като е поставен акцент най-напред на законовите разпоредби от първите години след установяването на комунистическата власт. Процесите в България са разгледани на фона на налагането на гражданската семейна обредност в Съветския съюз и във връзка с директното прилагане на съветския опит в България. Отлично впечатление прави анализът на архивни партийни и държавни документи, както и на ведомствени списания и пропагандни материали за въвеждането на граждански ритуали. Показателно е, че много от въпросните стъпки и специално тези, свързани с именуването и погребението, обхващат различни конфесионални общности в страната и протичат паралелно на провеждането на т. нар. „възродителен процес“ в страната. Наред със създаването на Домовете за социалистически бит и култура и тяхното превръщане в обредни центрове, във втора глава са анализирани също сценариите за провеждане на социалистическите граждански семейни ритуали. Предвид недостъпността на много от тези материали днес, сполучливо попадение е използването на личния архив на Лидия Добревска, изпълнявала функциите на обредно

лице в гр. Брезник. Разкриващи стъпките и структурата на гражданските церемонии, представените материали са пречупени също през погледа на обредното лице и това предлага допълнителни възможности за тяхното осмисляне и интерпретация.

Третата глава „Семейната обредност през периода 1950-1989 г. през погледа на респондентите“ представя резултатите от теренното изследване, проведено на територията на община Божурище относно възприемането на социалистическите граждански ритуали от населението. Въз основата на богат масив от емпирични данни (интервюта с 52 респонденти) са проследени етапи в развитието на семейната обредност преди 1989 г., модификациите и отпадането на много от традиционните обредни елементи и реквизити, измененията в смисъла и функциите на ритуалните действия, както и промененото отношение на участниците към тях. Заедно с постепенното обедняване на много от традиционните обреди, тяхното функциониране като част от „ритуализирано поведение“ и изместването на църковното тайнство от празника, главата анализира също и особеностите на разказване за гражданските ритуали преди 1989 г. и пречупването на спомените за този период през личните истории на събеседниците. Така посредством саморефлексията на интервюираните лица са разкрити чисто човешките измерения на въвеждането на нов тип обредна система в българското общество, а така също и трайността на приложените от партията политики.

Приносите на дисертационния труд са безспорни и те намират проява в следните посоки (някои от тях са открити от авторката в автореферата, но вероятно поради скромност тук тя е проявила известна пестеливост). На първо място, дисертационният труд анализира специфичен тип обредност, въведен през годините на комунистическо управление и плод на целенасочена държавна политика, но също така обвързан пряко с общи процеси на модернизация и секуларизация в българското общество. Налагането на гражданските ритуали е разгледано в неговата динамика и вариации през годините, и като резултат от комплексни фактори, като партийна политика, законодателни разпоредби, влияние по линия на съветския опит, научни разработки, създаване на специализирани институции, пропаганда сред населението, мерки на принуда от страна на режима и пр. През призмата на конкретното явление – гражданските церемонии – е проследена последователно прокарваната преди 1989 г. атеистична пропаганда – един все още слабо проучен проблем в изследванията върху българското общество през комунистическия

период. Процесите на налагане на гражданската обредност в България са разгледани в паралел с политиките и практиките в Съветския съюз. Въпреки че текстът определено би спечелил от допълнително внимание и препратка към процесите в другите страни от социалистическия блок, все пак предложената възможност за съпоставка и полагане в сравнителен контекст може да се открие като принос. Трудът представя систематично и в детайли особеностите на гражданските ритуали в България и запълва ниша в съществуващите изследвания, посветени на обредността. Отчетлив приносен характер има и теренното проучване на територията на община Божурище, което – както и авторката сама отбелязва – е първото етноложко проучване на района и първото цялостно проучване на промените в семейната обредност през периода след 1944 г.

Дисертационният труд е написан на много добър академичен стил и демонстрира отлично съчетаване на аналитичен поглед с точен и прецизен изказ. По темата на дисертационния труд вече са излезли от печат пет публикации, което само по себе си е отличен атестат за социализирането на работата на дисертантката сред научната колегия.

Предвид очертаните приноси, мащаба на проведеното изследване, богатата емпирична база и задълбочения анализ на въвеждането и утвърждаването на гражданските обреди в България, убедено препоръчвам присъждането на Мария Маринова на образователната и научна степен „доктор“ по специалност „Фолклористика – Културна антропология“.

4.5.2018

доц. д-р Николай Вуков